

תוכן העניינים

i	פתח דבר
iii	הקדמה
2	תרגום ההגדה
102	ניתוח הטקסט
102	1. התארוך המשוער של תרגום ההגדה
105	2. תיעוד הטקסט
107	3. השוואת הגרסאות
123	4. הערות על קביעת הנוסח
141	5. לטיבו של התרגום
193	6. מאפייני לשון הדיבור של יהודי גאורגיה בתרגום
226	7. מאפייני הלשון הגאורגית העתיקה בתרגום
245	8. מאפייני הדיאלקטים המקומיים בתרגום
248	9. רוסיציזם בתרגום
249	סיכומים
253	קיצורים ביבליוגרפיים
261	נספח

פתח דבר

ההגדה של פסח היא, כידוע, הטקסט הפופולרי ביותר, הנדפס והמעוטר ביותר בעם ישראל. אין לך אדם מישראל שאינו מכיר את היצירה הזאת ברב או במעט, במקורה העברי או בתרגום מתרגומיה. את ההגדה על תרגומיה קוראים סביב שולחן ליל הסדר, מקדמת דנא, בנעימה ובשירה, ואפילו אנוסים שהיו נרדפים בידי האינקוויזיציה שמו נפשם בכפם וקיימו במחתרת טכס יסוד זה בתרבות עמנו. גם פירושים ומחקרים לרוב נכתבו על ההגדה ומהם לא מעט שראו אור. התרגומים היו כמובן צורך מוכנה של מצוות 'והגדת לבנך', כדי שהילדים יבינו בלשון היום יום שלהם, וכן צורך המסובים שידיעתם בעברית לא הייתה מספקת להבנת נוסח המקור. לשון התרגומים מגוונת הייתה, קהילה וקהילה, קהילה וקהילה ותרגומה. תרגומים אלו יש שזכו לראות אור ויש שהילכו רק בעל פה ומעולם לא ראו אור.

בכרך זה של 'עדה ולשון' מתפרסמת בפעם הראשונה מהדורה מדעית של התרגום המסורתי של יהודי גאורגיה להגדה של פסח בידי פרופ' ראובן אנוך. במהדורה באות שתי נוסחאות עתיקות של התרגום הגאורגי להגדה של פסח, שהוא עצמו הקליט מפי תלמידי חכמים חשובים ומנהיגים בעדה. את המהדורה מלווה גם מחקר טקסטואלי ולשוני מסועף, ולמותר לציין שהן נוסח התרגום הן מחקרו הם אך בבחינת 'את פתח לו'. התייעוד חשוב לעצמו, כמו כל שימור של לשון או מסורת שהיא נכחדת והולכת, וחשוב להיסטוריה של לשון יהודית זו על גלגוליה באלף השני למניינם. מעתה חוקרים נוספים המעוניינים בטקסט זה ובלשונו יוכלו לבנות נדבכים נוספים של מחקר. אף שאני עצמי קראתי את המחקר על התרגום הגאורגי, אינני בקי בלשון הגאורגית עצמה, על כן אני מביא להלן דעת מומחה, פרופ' קונסטנטין לרנר, על המהדורה שלפנינו, ואני מודה לו שניאות לקרוא את הספר ולחוות דעתו:

"הספר החדש של ראובן אנוך ממשיך למעשה את מחקריו על התרגומים המסורתיים של ספרי הקודש ושל התפילות בשני ספריו על התבסילי, והם יסוד חשוב במסורת התרבותית-דתית והספרותית-לשונית של תרגומים אלה. סבורני שספרו של ראובן אנוך הוא תרומה חשובה הן לחקר לשונם של יהודי גאורגיה והן לחקר לשונות היהודים בכלל. הספר חושף פרטים רבים המסבירים תופעות המתרחשות בדיאלקטים של השפה הגאורגית וגם תורמים לחקר ההיסטוריה של הלשון הגאורגית.

ראובן אנוך מפרסם את טקסט ההגדה בשלוש גרסאות ששתיים מהן מבוססות על הקלטות של הטקסט המסורתי מפי הרבנים, והשלישית – על פי הוצאה מחתרתית משנות החמישים למאה העשרים שהיא שונה למדי מהטקסט המסורתי. המהדיר מצא דרך נאותה להציג את הטקסטים המסורתיים כך שהקורא יוכל לראות אותם במקביל, וכמובן חשוב שמלווה אותם טרנסליטרציה לטינית, מה שעושה את קריאת הטקסט אפשרית לכל חוקר המעוניין בתרגומים מסורתיים ללשונות היהודים.

מעניין במיוחד הניתוח ההיסטורי-לשוני של הטקסט שערך ראובן אנוך. מסקנתו שהתרגום נוצר במאה ה-11 בערך, בתקופת היצירה של תרגום התורה, נראית לי מבוססת. יחד עם זה יש לציין שההגדה היא ז'אנר אחר של הספרות העברית ונוסח התרגום של טקסט זה מצביע על הרמה התרבותית הגבוהה של קהילת יהודי גאורגיה, דבר הבא לידי ביטוי בתרגום עצמו. אנוך מנתח כל גוני צורות התרגום, ההשפעות השונות על הטקסט והשינויים האפשריים שכנראה הוא עבר.

פרסום הספר הוא תרומה חשובה למדע ויש לקוות שהמחבר ימשיך בעבודתו המסורה".

אהרן ממן

ירושלים, ערב פסח ה'תשע"ד

התעתיק הלטיני של האותיות הגאורגיות

תעתיק גאורגי	תעתיק IPA		תעתיק גאורגי	תעתיק IPA
a	a		r	r
b	b		s	s
g	g		t	t̥
d	d		u	u
e	e		Â	ū
v	v		f	p
z	z		q	k
À	ē		R	γ
T	t		y	q
i	i		S	š
Á	ĩ		C	č
k	k̥		c	c
l	l		Z	j
m	m		w	ç
n	n		W	ê
o	o		x	x
p	p̥		Ã	X
J	ž		j	ĵ
			h	h

ფესახის აგადა

(ჩაწერილი ბ-ნ შალომ ჩიკვაშვილისაგან)

¹⁷ესე პური ტანჯულობისა, რომ შჳამდენ მამები ჩვენი შინა ქვეყანასა რო მიცრაიმისასა. ყოველსაც რომ უნდოდეს მოვიდეს და ჭამოს, ყოველსაც რომ შჳიროდეს მოვიდეს და იფესახოს. ახლა აქა ვართ¹⁸, მამავალსა წელიწადსა¹⁹ შინა ქვეყანასა რომ ისრაელისასა. ახლა აქა ვართ ყმებათ, თანა წელიწადსა იმა მამავალსა შინა ქვეყანასა რომ ისრაელისასა შვილები თავისუფლები.

რა გამოცვლილია იგი ღამე აესე იმის ყოველ ღამეებისაგან? რომ შინა ყოველ იმა ღამეებსა არა ჩვენ ამოვიწოთთ თუ გინდა ჯერითა ერთითა და ამადამის ღამესა ამასა – ორი ჯერითა; რომ შინა ყოველ იმა ღამეებსა ჩვენ ვჭამთ გაფუებულსა ან მაცასა და ამადამის ღამესა სუყველანი ჩვენ – მაცასა; რომ შინა ყოველ იმა ღამეებსა ჩვენ ვჭამთ სხვადასხვანაირ მწვანილებსა და ამადამის ღამესა – მარორსა; რომ შინა ყოველ იმა ღამეებსა ჩვენ ვჭამთ და ვსვამთ გინდა დაჯდომილი, თუ გინდა წამოწოლილი და ამადამის ღამესა²⁰ – სუყველანი ჩვენ წამოწოლილები.

---

¹⁷ [დაიწყო ასე] მე, შალომ ჩიკვაშვილი, თაღმიდი რაბი ხახამ იაყობის, გაზდილი, მწვანე ყვავილაში რო ზევით სალოცავი რო იყო და უძახდენ მწვანე ყვავილის ღოცას, რაც რომ იქ ჩვენი ამხანაგები აგადაზე და ყველანაირ შირებს მდეროდენ და იბახოდენ, ამბობდენ, ნაწილი მეც გამჩნის დახმარებით, ღეფი ყანიუთ დაყთი, შემიძლია, რომ გადმოქცეთ, ბევეზრათ აშემ. რაც რომ ჩვენ ვთქვათ, ყველაფერი იყოს კელუმსი, ვირაცონ, ღემემ იხუდ კუდშა ბერიხუ უშხინთე.

ბეშაყა ტობა უმუცღეხეთ, ბედნიერი ფესახი, ბედნიერი აგადა ღანუ ვეხოლ ბენე ისრაელ, ამენ!

¹⁸ ვართ] + გალუთში

¹⁹ წელიწადსა] + რო ვყოფილიყოთ

²⁰ ღამესა] + ყველას გვევალება

Pesaxis agada

(čaćerili rabi abraam gagulašvilisagan)

²¹ese puri tañulobisa, rom ščamden mamebi čveni šina kveqanasa rom micraimisasa. qovelsac rom šivodes movides da ščamos, qovelsa rom čirodes movides da ipesaxos. axla aka vart, tana čeličadsa ima momavalsa šina kveqanasa rom israelisasa. axla aka vart qmebad, tana čeličadsa ima momavalsa šina kveqanasa rom israelisasa švilebi tavisuplebi.

²²ra gamocvlilia igi γame aese imis qoveli γameebisagan. rom šina qovel ima γameebsa ara čven amovačebt tu ginda įerita ertita²³, amayamis γames – orjel. rom šina qovel ima γameebsa čven vščamt xamecs an macasa da amayamis γames – suqvela is – macasa. rom šina qovel ima γameebsa čven včamt sxvadasxvaper mčvanilebsa da amayamis γames – marorsa. rom šina qovel ima γameebsa čven včamt da vsvamt gind mįdomi, gind čamočolili da amayamis γames – suqvelani čven čamočolili.

qmebad viqavit čven tana parqostvis šina micraimšida. da gamogviqvana čven upalman gamčenma γmertman imis ikidan šina xelita įlierita da šina mķlavita gačvdilita. da tumc ar gemeeqvana²⁴

---

²¹ me, xaxam abraam gagulašvili, berševis mtavari mojγvari, rogorc itqvian, mtavari rabini, da uįyvebi am įamaats, barux ašem, madloba gamčen, rom gamčeni mexmareba, da gamčeni megvexmaros qovelive saķitxebši.

²² švili ekitxeba mamas.

²³ ertita] + ertjer

²⁴ tavdaįirvelad tkva: gameveqvanet ima akadoš baruxuš da šemdeg gaascora.

The translation contains many Judeo-Georgian features and is, due to the dearth of other texts, an important source for studying this language, both diachronically and synchronically.

In addition, there are many features of the Ancient Georgian in the translation and the transformation of some modern forms can be traced in the text, especially that of declination and the relationship between the identifier and the identified.

Local dialects had minor influence only over the text of the translation.

There are major differences between the version A that contains more archaic linguistic features and version B that has a richer and very interesting vocabulary. This is not uniform, however, as in some respects Mr. Chkvashvili's version contains older forms.

The anonymous modern version (C) is uneven and several layers may be identified in it. Roughly its first quarter (p. 1-3) represents more or less a traditional translation although with numerous changes. The character of the text then changes completely, as either the editors were replaced or that their publishing approach was altered. Towards its final parts, the text return to the traditional tune.

I decided to interfere as little as possible in setting the texts of the different versions. Mostly I preserved the original forms and limited myself to correcting obvious mistakes, omitting double translations, and the like.

The translation is literal, as evident from the both versions. There are very few intentional deviations from the Hebrew original. Obviously, it cannot be stated that the translation is always accurate or free of mistakes, due to the addition or subtraction of words or even misunderstandings of the source language. However the general trend is quite consistent.

The quality of quotes from the Old Testament is one of the important tests for determining the value of the translation. As only the traditional translation of the Book of Genesis has been published, we have little material to compare. However, we can safely state that there are only minor differences. Obviously the two versions do not quote from Tavšili, the traditional translation of the Genesis, in exactly the same manner but it is clear that these are very similar versions of the same translation.

The literal nature of the translation mainly stems from the influence of the origin as evident from the first part of the Haggadah originally written in the Aramaic. The Hebrew influence is obvious in every respect: vocabulary, grammar and syntax. Many Hebrew words appear in the translation and some of them became an integral part of the Judeo-Georgian vocabulary.

Summary

The Georgian Jews have preserved a traditional translation of the Passover Haggadah, which was passed orally from a generation to generation. The widely used expression *tavsilit çaiķitxa agada* points to the fact that many Georgian families read the Judeo-Georgian translation of the Haggadah alongside the Hebrew original during the *Seder Night* (Leil Ha-Seder).

Cracks began to appear in the tradition in the past 60-70 years as the knowledge of the translation decreased tremendously. Several factors contributed to this: the Soviets made learning Hebrew and the Torah difficult, the general education superseded the Jewish one, changes in the Jewish way of life, etc. In addition, the majority of the Georgian Jews immigrated to Israel, learned Hebrew and their need of the translation diminished. Hence, it is highly important to document and publish the translation while those who know the traditional version are still a live.

A modern, easier to use, translation of the Haggadah had been made available for those who were less proficient in Hebrew. *Samizdat* underground activists printed that translation in the 1950s and 60s. The text was printed and copied many times using typewriters. Though a modern translation, I chose to reproduce it here as it preserves the traditional traits in certain parts, especially the first one.

A complete text of the oral traditional translation has never been published. I was fortunate to record the text from two sources. The first (version A herein) is Rabbi Avraham Gagulashvili from Beer Sheva (originally from the Western Georgian town of Senaki) who provided me earlier with the traditional translation of the Genesis. The second (version B herein) is Mr. Shalom Chikvashvili, a scholar from Jerusalem (originally from Kutaisi, a major Jewish center in Georgia).

As there is no historical documentation about the translation, we can only make assumptions regarding its time and origins. Comparison of the linguistic features to those in the Genesis translation leaves little doubt that both translations originate in the same period, presumably the 11th or 12th Centuries CE.

Contents

Foreword	i
Introduction	iii
The Haggadah Translation	2
The Text Analysis	102
1. Approximate Dating of the Translation	102
2. Documentation of the Text	105
3. Comparison of the Versions	107
4. Remarks on Determining of the Version	123
5. Merits of the Translation	141
6. The Judeo-Georgian Features in the Translation	193
7. The Ancient Georgian Features in the Translation	226
8. Features of the Local Dialect in the Translation	245
9. Russianisms in the Translation	248
Conclusions	249
Bibliography	253
Supplement	261